ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. III, 11 SECTIO H 1969

Z Katedry Ekonomiki Rolnictwa Wydziału Ekonomicznego UMCS
Kierownik: doc. dr Zbigniew Adamowski

Stefan OGRODNIK

Poziom i struktura pieniężnych przychodów rolników w puławskim rejonie uprzemysławianym i w obszarze Kanału Wieprz—Krzna

Уровень и структура денежных доходов крестьянства в Пулавском промышленном районе и в прилегающих к каналу Вепш—Кшна территориях

Niveau et structure des revenus pécuniaires des paysans dans la région de Puławy en train d'industrialisation et dans celle du canal Wieprz—Krzna

Bespornym rezultatem wszystkich inwenstycji przeobrażających jest wzrost przychodów pieniężnych ludności rolniczej. W wyniku „działania" tych inwestycji pomnażają się przychody pieniężne zarówno gospodarstw czysto rolniczych, jak i gospodarstw chłopów-robotników.[1] W pierwszym przypadku wzrost ten jest wynikiem zwiększenia produkcji towarowej i korzystnej dla rolnictwa lokalnej koniuktury rynkowej, w drugim zaś jest efektem zarobkowania pozarolniczego. W województwie lubelskim do największych inwestycji przeobrażających ostatnich lat należą niewątpliwie Zakłady Azotowe w Puławach oraz wielka inwestycja melioracyjna — Kanał Wieprz—Krzna. Sądzimy przeto, że interesujące z ekonomicznego punktu widzenia będzie zbadanie, jaki wpływ wywierają te dwie wielkie inwestycje na poziom i strukturę pieniężnych przychodów rolników w rejonach bezpośredniego ich oddziaływania.

Przedmiotem naszych badań jest zatem wolumen pieniężnych przychodów indywidualnych gospodarstw rolnych oraz źródła ich pochodzenia. Główne pytanie, na które usiłujemy odpowiedzieć, brzmi: czy pod wpływem inwestycji przemysłowej i melioracyjnej wzrosły przychody pieniężne rolników oraz jaka jest ich struktura co do źródeł ich pocho-

[1] F. Kolbusz: *Wpływ uprzemysłowienia kraju na społeczno-ekonomiczny charakter indywidualnych gospodarstw chłopskich*, PWRiL, Warszawa 1964, s. 178.

dzenia? Odpowiedzi na to pytanie poszukujemy posługując się sprawozdawczymi, powiatowymi bilansami pieniężnych dochodów i wydatków ludności oraz danymi statystyki Oddziału Wojewódzkiego Banku Rolnego i Związku Wojewódzkiego SOP w Lublinie, z których dokonaliśmy szacunku wielkości przychodów pieniężnych badanej populacji oraz ustaliliśmy źródła ich pochodzenia. Naszymi badaniami objęliśmy lata 1960—1965, ze szczególnym uwzględnieniem lat krańcowych. Przeprowadziliśmy je w 3 rejonach ekonomicznych województwa lubelskiego, z czego dwa, to obszary bezpośrednio pozostające pod wpływem wymienionych inwestycji, jeden zaś, to rejon typowo rolniczy, odczuwający tylko w niewielkim stopniu skutki inwestycji melioracyjnej [2] i przyjęty tu jedynie do testowania wyników badań dwu pozostałych obszarów.

Pierwszy rejon (uprzemysławiany) obejmuje powiat puławski. Jest to obszar bezpośredniego oddziaływania uprzmysłowienia na rolnictwo. W tym powiecie zlokalizowano zakład przemysłowy (Zakłady Azotowe), który już od momentu rozpoczęcia jego budowy wywiera dodatni wpływ na ekonomikę całego regionu, w tym także na rolnictwo.

Drugi rejon naszych badań obejmuje powiat Krasnystaw. Jest to obszar klasycznie rolniczy. Nie docierają tu skutki inwestycji puławskiej (odległość od Puław wynosi około 85 km), a wpływ inwestycji melioracyjnej Kanału Wieprz—Krzna jest również minimalny. Z tego względu możemy się posłużyć parametrami tego obszaru do testowania otrzymanych wyników badań w dwu pozostałych rejonach.

Trzeci rejon objęty naszymi badaniami, to obszar Kanału Wieprz—Krzna. Znajduje się on również poza sferą oddziaływania wielkiej inwestycji przemysłowej, jaką stanowi kombinat azotowy w Puławach, pozostaje natomiast pod bezpośrednim wpływem inwestycji melioracyjnej, którą jest Kanał Wieprz—Krzna. Tego rodzaju inwestycja ma również charakter przeobrażeniowy i wywołuje poważne skutki pośrednie w ekonomice rejonu. Skutki te — co do skali — przyrównać można do tych skutków, które wywołuje inwestycja przemysłowa.

Objęte badaniami rejony charakteryzują się odrębną ekonomiką i niejednakowym poziomem rozwoju rolnictwa. Rejon I (uprzemysławiany) znajduje się pod silnym wpływem wielkiej inwestycji przemysłowej, natomiast dwa pozostałe zachowały swój rolniczy charakter, aczkolwiek rolnictwo w obu z nich ma inne warunki rozwoju. Rejon II (rolniczy) jest obszarem o tradycyjnych sposobach gospodarowania i tylko w doskonaleniu metod uprawy leżą możliwości rozwoju rolnictwa w tym

[2] Do rejonu drugiego zaliczono powiat Krasnystaw, z którego jedynie gromady Łopiennik Górny i Żulin oraz część gromady Fajsławice (1 996 ha) zalicza się do obszaru Kanału Wieprz—Krzna. Patrz: *Szczegółowy plan regionalny obszaru Kanału Wieprz—Krzna na lata 1961—1980*, PWRN, Lublin 1965, s. 15.

rejonie. Rejon III zaś, w którym poczyniono wielkie inwestycje melioracyjne, ma duże możliwości rozwoju produkcji rolnej, zwłaszcza zwierzcej. Dla potrzeb naszych badań niezbędne jest bliższe scharakteryzowanie poszczególnych rejonów i poznanie podstawowych wskaźników ekonomicznych obrazujących poziom rozwoju gospodarczego każdego z tych obszarów. Pozwoli nam to lepiej poznać wpływ wielkiej inwestycji przemysłowej i melioracyjnej na badane przez nas zjawisko.

1. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH REJONÓW

Rejon I — odznacza się wysoką koncentracją przemysłu, dużą gęstością zaludnienie (137,5 osoby na 100 ha użytków rolnych) oraz wysokim odsetkiem ludności rolniczej (62,8%). Średnio roczne tempo wzrostu liczby ludności jest tu najwyższe i wynosi ostatnio 1,56% (w skali całego województwa 0,84%). Bardzo szybko przyrasta liczba ludności miejskiej. Średnie roczne tempo wzrostu liczby ludności w miastach tego rejonu wynosi 3,20% (w województwie 2,16%). Charakterystyczne dla tego rejonu jest i to, że przyrost liczby ludności na wsi jest tu także znaczny. Osiągnięty tu średni, roczny wskaźnik wzrostu liczby ludności wynosi

Tab. 1. Ilość użytków rolnych przypadających na 1 mieszkańca
Quantité des terres labourables par 1 habitant

Rejon	Gęstość zaludnienia na 100 ha użytków rolnych (osób)		Ilość użytków rolnych przypadających na 1 mieszkańca (ha)	
	ogółem	ludności rolniczej	ogółem	ludności rolniczej
I Uprzemysławiany	137,5	79,1	0,7	1,3
II Rolniczy	99,7	84,2	1,0	1,2
III Kanału Wieprz—Krzna	54,7	41,7	1,8	2,4
Województwo lubelskie	105,6	66,9	0,9	1,5

Źródło: *Rocznik Statystyczny województwa lubelskiego 1966 r.*, Lublin 1966, WUS Tabl. 4/13, 6/15, 4/86.

za ostatnie lata 0,92%, przy wskaźniku wojewódzkim 0,48%. W wyniku takiego układu danych demograficznych, ilość użytków rolnych przypadająca na 1 mieszkańca ogółem jest tu najmniejsza (0,7 ha), ale w

przeliczeniu na ludność rolniczą, ilość ziemi przypadająca na 1 mieszkańca jest wyższa niż w rejonie II (zob. tab. 1).

Użytki rolne stanowią tu 73,3% ogólnej powierzchni, przy tym wskaźnik ten jest wyższy aniżeli w dwu pozostałych rejonach. Należy podkreślić wysoki wskaźnik gruntów ornych (58,6%) oraz znaczny odsetek sadów (0,8%) w ogólnej powierzchni rejonu. Obszar ten charakteryzuje się także wysokim wskaźnikiem zalesienia terenu (21,4% powierzchni). Gleby tego rejonu należy zaliczyć do średnich pod względem urodzajności, o wysokim stopniu zróżnicowania pod względem bonitacyjnym. Na charakteryzowanym obszarze przeważają następujące rodzaje gleb:[3]

1) gleby lessowe i lessowate — 31,29%
2) gleby lekkie i średnie, piaski naglinowe — 24,15%
3) piaski luźne i słabo gliniaste, gliny żwirowe — 21,90%
4) mady lekkie, średnie i ciężkie — 6,10%
5) gleby pyłowe wodnego pochodzenia — 5,61%

W związku z uprzemysławianiem występuje w rejonie puławskim nasilone zjawisko zarobkowania pozarolniczego wśród ludności wiejskiej. Upowszechnianie się zjawiska zarobkowania poza rolnictwem wśród ludności chłopskiej jest procesem, który zachodzi mniej lub bardziej intensywnie we wszystkich krajach i to zarówno w ustroju kapitalistycznym, jak i socjalistycznym.[4] U podstaw tego obiektywnego procesu leży stale postępujący rozwój sił wytwórczych i pogłębianie się społecznego podziału pracy. Migracji ludności z rolnictwa do przemysłu sprzyja aktualna w Polsce struktura agrarna, odznaczająca się dużym rozdrobnieniem gospodarstw. Stopień rozdrobnienia gospodarstw jest jednym z mierników istnienia siły roboczej zbędnej w rolnictwie, która może być wykorzystana w rozwijającym się przemyśle. Z badań przeprowadzonych przez KBRU—PAN wynika, że zarówno województwo lubelskie, jak i uprzemysławiany rejon puławski posiadają bardzo rozdrobnioną strukturę agrarną sprzyjającą zarówno migracji stałej (przesiedleńczej) ludności rolniczej do miast, i jak i migracji utajonej (połowicznej lub wahadłowej); wyniki tych badań przedstawia tab. 2.

Z przedstawionych danych porównawczych wynika, że najbardziej rozdrobnioną strukturę reprezentuje zbiorowość gospodarstw powiatu puławskiego i 6 badanych wsi w tym powiecie, następnie zbiorowość gospodarstw w całym kraju, a bezpośrednio potem — województwa lubelskiego. Przeludnienie badanego rejonu puławskiego jest duże, więk-

[3] B. Styk: *Przyrodniczo-rolnicze podstawy rejonizacji upraw na terenie woj. lubelskiego*, Wyd. Lub., Lublin 1964, Tabl. VI (Przybliżona inwentaryzacja gleb woj. lubelskiego wg powiatów).

[4] Z. Adamowski: *Ewolucja zatrudnienia w rolnictwie polskim*, PWRiL, Warszawa 1964, s. 138.

sze niż przeciętnie w kraju, również przeludnienie województwa lubelskiego jest znaczne. Czynniki te przy pojawiającym się ze strony przemysłu popycie na siłę roboczą sprzyjają wzrostowi pozarolniczego zatrudnienia ludności wiejskiej. O rozmiarach zatrudnienia ludności chłop-

Tab. 2. Struktura agrarna badanych środowisk (w odsetkach)
Structure agraire des milieux examinés (en pour-cent)

Środowisko	Grupy obszarowe gospodarstw w ha					
	0,1 — 0,5	0,5 — 2	2 — 5	5 — 10	10 i więcej	Razem
1	2	3	4	5	6	7
Polska	9,6	23,0	30,5	26,2	10,7	100,0
woj. warszawskie	8,3	14,4	29,6	34,3	13,4	100,0
woj. lubelskie	3,0	18,0	44,1	29,5	5,4	100,0
pow Puławy	9,5	26,6	43,9	18,5	1,5	100,0
6 wsi badanych w pow. Puławy	3,3	19,0	49,8	27,1	0,8	100,0

Źródło: D. Gałaj: *Chłopi-robotnicy wsi płockiej*, PWRiL, Warszawa 1964, s. 18.

skiej poza rolnictwem wnioskować można z liczby dojeżdżających pracowników zamiejscowych do zakładów pracy, wśród których przeważa ludność wiejska. Materiały dotyczące tego zjawiska zostały zebrane jednorazowe w 1964 r. przez Wojewódzki Urząd Statystyczny w Lublinie (tab. 3).

Z powyższych materiałów wynika, że w rejonie uprzemysławianym występuje najwyższy odsetek dojeżdżających do pracy (35,3% ogółu zatrudnionych). Dojeżdżający do pracy w rejonie puławskim stanowią 14,3% liczby wszystkich pracowników zamiejscowych w województwie lubelskim. Wpływ procesu uprzemysławiania na wielkość zatrudnienia ludności zamiejscowej w rejonie puławskim staje się wyraźniej widoczny przy porównaniu tego zjawiska z podobnym faktem w obszarze rolniczym, pozostającym poza sferą oddziaływania puławskiej inwestycji. Z materiałów porównawczych wynika, że w rejonie puławskim dojeżdża do pracy ogółem o 5 485 osób więcej niż w rolniczym obszarze krasnostawskim. Stanowi to w wyrażeniu względnym wskaźnik 317,6%. Jeszcze większe różnice występują przy porównaniu liczby pracowników zamiejscowych zatrudnionych w budownictwie. Relacje te ilustruje tab. 4, w której podano absolutne i względne różnice w liczbie dojeżdżających do pracy w rejonie uprzemysławianym i w obszarze Kanału Wieprz— Krzna, w porównaniu do rejonu rolniczego.

Zarobkowanie poza rolnictwem jest źródłem stałego dopływu pieniędzy do indywidualnych gospodarstw rolnych w tym rejonie. Temu też należy przypisać (między innymi) fakt, że mimo nienajlepszych gleb oraz znacznego rozdrobnienia gospodarstw, ogólny poziom rozwoju go-

Tab. 3. Liczba pracowników dojeżdżających do pracy w 1964 r.
Nombre des travailleurs profitant des moyens de communication en 1964 pour arriver au travail

Rejony	Ogółem dojeżdżający		Dojeżdżający do pracy w przemyśle		Dojeżdżający do pracy w budownictwie		Dojeżdż. do pracy w transp. i łączności	
	Liczba osób	% zatrudnionych	Liczba osób	% zatrudnionych	Liczba osób	% zatrudnionych	Liczba osób	% zatrudnionych
1	2	3	4	5	6	7	8	9
I Uprzemysławiany	7 212	35,3	822	20,8	3 882	62,2	1 706	49,1
II Rolniczy	1 727	20,9	561	34,5	235	45,0	498	41,4
III Kanału Wieprz—Krzna	928	9,1	131	6,9	88	6,2	100	14,5
Województwo	50 408	17,5	16 571	17,9	11 945	34,2	12 233	31,0

Źródło: *Rocznik Statystyczny województwa lubelskiego 1965*, Lublin 1965, WUS, tabl. 10/34.

spodarczego tego obszaru jest wysoki, a zamożność ludności rolniczej znacznie wyższa (w ogólnej masie) niż w pozostałych rejonach. Przytoczone tu cechy są charakterystyczne dla obszarów uprzemysławianych.

Jako reprezentację rejonu II do badań wytypowano powiat Krasnystaw. Powiat ten posiada wybitnie rolniczy charakter. Gęstość zaludnienia ogółem wynosi tu 99,7 osoby na 100 ha użytków rolnych, przy czym z rolnictwa utrzymują się tu 84,2 osoby na każdych 100 ha użytków rolnych. W tym rejonie przeważa zdecydowanie ludność rolnicza (84,2% ogółu ludności, przy wskaźniku wojewódzkim 66,8%). Na 1 mieszkańca przypada tu 1,0 ha ziemi użytkowanej rolniczo, a na 1 osobę ludności rolniczej — 1,2 ha (zob. tab. 1). Przyrost ludności notuje się tu tylko w miastach (średnie roczne tempo przyrostu wynosi tu 1,08%), podczas gdy zarówno w całym powiecie ogółem, jak i na wsi występuje spadek liczby ludności (średnie roczne tempo spadku liczby ludności na wsi wynosi tu 1,5%). Świadczy to o występujących w tym obszarze

procesach migracyjnych o charakterze stałym. Jednocześnie występuje tu zjawisko migracji utajonej w postaci dojazdu pracowników ze wsi do zakładów pracy w miastach. Ogółem dojeżdża tu do pracy 20,9% wszystkich zatrudnionych, przy czym w przemyśle wskaźnik ten wy-

Tab. 4. Różnice w liczbie dojeżdżających do pracy w rejonach objętych inwestycjami przeobrażeniowymi a obszarem rolniczym

Différences entre le nombre des personnes prenant des moyens de communication pour arriver au travail dans les régions comprises par les investissements de transformation et sur le territoire agricole

Wyszczególnienie	Rejon I uprzemysławiany		Rejon III Kanału Wieprz-Krzna	
	Różnice liczbowe ± (osoby)	Różnice względne ± (%)	Różnice liczbowe ± (osoby)	Różnice względne ± (%)
1	2	3	4	5
Dojeżdżający do pracy ogółem	+ 5485	+ 317,6	— 790	— 46,2
Dojeżdżający do pracy w przemyśle	+ 261	+ 46,5	— 430	— 76,6
Dojeżdżający do pracy w budownictwie	+ 3647	+ 1552,0	— 147	— 62,5
Dojeżdżający do pracy w transporcie i łączności	+ 1208	+ 242.5	— 398	— 79,9

Źródło: Obliczenia autora na podstawie tab. 3.

nosi 34,5%, w budownictwie 45,0% oraz w transporcie i łączności 41,4% (zob. tab. 3). Charakteryzowany rejon odznacza się niskim stopniem urbanizacji i uprzemysłowienia. Zasadniczą drogą pomnożenia przychodów pieniężnych w gospodarstwie jest tutaj zwiększenie wydajności z jednostki powierzchni użytków rolnych lub zmiana kierunków produkcji rolnej na bardziej opłacalne.

Użytki rolne tego rejonu zajmują 64,3% ogólnej powierzchni, odsetek gruntów ornych wynosi 57,3%, a udział gruntów ornych w areale gruntów województwa stanowi 7,3%. Rejon ten posiada stosunkowo dobre gleby. Najwyższy odsetek stanowią:[5]

gleby lessowe i lessowate	— 75,18%
gleby mułowo-błotne, torfy i mursze	— 6,96%
gleby bielicowe i brunatne	— 6,40%

[5] Styk: *op. cit.*, tabl. VI (przybliżona inwentaryzacja gleb woj. lubelskiego wg powiatów).

Wybitnie rolniczy charakter rejonu i dobre gleby powodują, że obszar ten stanowi bazę surowcową przemysłu rolno-spożywczego i zaplecze rolnicze ośrodków przemysłowych w województwie.

Rejon III obejmuje 2 całe powiaty (Parczew i Włodawa) oraz części 6 powiatów. Obszar całego rejonu zajmuje 504,5 tys. ha i stanowi 20,4% powierzchni województwa lubelskiego. Badania przeprowadzono tylko w powiatach: parczewskim i włodawskim. W rejonie III tempo przyrostu ludności jest znacznie niższe niż w rejonie I i wynosi średnio rocznie 0,56% za lata 1960—1965, przy czym w miastach i osiedlach nastąpił spadek liczby ludności (91,3% stanu z r. 1960). W badanych latach notuje się tu przyrost ludności wiejskiej (średnie roczne tempo przyrostu wynosi 1,06%). Gęstość zaludnienia jest tu najniższa i wynosi 54,7 osób na 100 ha użytków rolnych, zaś liczba ludności rolniczej wynosi 41,7 osób na każde 100 ha. Na 1 mieszkańca ogółem przypada tu 1,8, a na 1 osobę ludności rolniczej 2,4 ha ziemi (tab. 1).

Wielka inwestycja melioracyjna, jaką jest Kanał Wieprz—Krzna, sprzyja stabilizacji zatrudnienia ludności wiejskiej przede wszystkim w produkcji rolnej lub w nielicznych lokalnych zakładach pracy. Na ogółem zatrudnionych, pracownicy dojeżdżający do pracy stanowią tu jedynie 9,1% (tab. 3), a ich ilość jest blisko o połowę niższa niż w rejonie rolniczym (patrz tab. 3 i 4). Ponad 3/4 mieszkańców tego rejonu stanowi ludność rolnicza (76,2%). Charakteryzowany obszar posiada wysoki odsetek użytków rolnych (66,2%), ale grunty orne stanowią tu tylko 37,4%, zaś łąki i pastwiska 28,3% ogólnej powierzchni rejonu. Istnieją tu więc dogodne warunki do rozwoju hodowli.

W rejonie Kanału Wieprz—Krzna przeważają gleby lekkie — piaski gliniaste i słabogliniaste oraz bielice pyłowe. Lessy występują zaledwie w kilku gromadach położonych w południowej części rejonu. Pod względem przydatności produkcyjnej, na omawianym obszarze wyodrębnić można 11 kompleksów glebowo-uprawowych w czterech grupach klas, a mianowicie:[6]

a) „gleby dobre, głównie III kl. stanowią 14,6% wszystkich gleb regionu. Do nich należą: — lessy zbielicowane niecałkowite, — bielice pyłowe lepsze, — bielice zwałowe i szczerki mocne, — bielice gliniaste;

b) gleby średnie, przeważnie IV kl. obejmują 43,8% wszystkich gleb regionu; wchodzą tutaj: — bielice pyłowe gorsze IV kl., — piaski naglinowe i bielice piaszczyste, — rędziny i piaski głębokie, — brunatne przyrędzinki i bielice, — brunatne przyrędzinki i piaski gliniaste;

c) gleby słabe, głównie V kl. zajmują 27,0% wszystkich gleb; są to przeważnie: —piaski słabogliniaste głębokie;

d) gleby bardzo słabe zajmują 14,6% powierzchni, a reprezentowane są przez: — piaski luźne słabogliniaste suche”.

---

[6] *Szczegółowy plan regionalny obszaru Kanału Wieprz—Krzna na lata 1961—1980*, Lublin 1965, s. 17.

Pod względem glebowym jest to więc rejon słabszy, wymagający intensywności uprawy i silnego nawożenia.

Inwestycja melioracyjna, jaką jest Kanał Wieprz—Krzna, aktywizuje gospodarczo cały rejon. Przyczynia się ona przede wszystkim do poprawy warunków uprawy użytków zielonych, stwarzając tym samym dogodniejsze warunki hodowli. Celem tej inwestycji jest przyspieszenie wzrostu produkcji rolnej, zwłaszcza zwierzęcej, w charakteryzowanym obszarze, a tym samym zwiększenie przychodów pieniężnych gospodarstw rolnych. Aczkolwiek działanie tej wielkiej inwestycji nie ujawniło się jeszcze w pełni, to pozytywne efekty gospodarcze jej funkcjonowania dadzą się już zaobserwować w rolnictwie rejonu Kanału Wieprz—Krzna.

Przedstawiona charakterystyka badanych obszarów ujmuje tylko niektóre cechy wyodrębnionych rejonów, wskazujące na odrębności gospodarcze poszczególnych rejonów i na odmienną ekonomikę każdego z nich. Na tym tle badane są absolutne i względne wielkości przychodów pieniężnych indywidualnych gospodarstw rolnych i źródła ich pochodzenia. Istnieje domniemanie, że wielkie inwestycje wywierają znaczny wpływ nie tylko na wolumen pieniężnych przychodów rolnika, ale także na ich strukturę co do pochodzenia. Następują przegrupowania zasadniczych składników dochodów, przy czym coraz większego znaczenia nabierają pieniężne przychody pochodzące z zewnątrz gospodarstwa. Interesujące zatem będzie zbadanie tego zagadnienia w omawianych rejonach ekonomicznych województwa lubelskiego.

2. PRZYCHODY PIENIĘŻNE ROLNIKÓW I ŹRÓDŁA ICH POCHODZENIA

Jedynym pełnym źródłem informacji o absolutnych wielkościach przychodów pieniężnych rolników oraz o źródłach ich pochodzenia są regionalne bilanse pieniężnych dochodów i wydatków ludności, sporządzane przez komisje planowania gospodarczego. Bilanse te ujmują w sposób syntetyczny wszystkie wskaźniki określające z jednej strony pieniężne przychody ludności, z drugiej zaś — jej wydatki.[7] W naszych badaniach posłużyliśmy się powiatowymi bilansami sprawozdawczymi za lata 1960—1965, opracowanymi przez powiatowe komisje planowania gospodarczego, na podstawie których mogliśmy ustalić absolutne wielkości przychodów pieniężnych ludności rolniczej w poszczególnych rejonach. Układ poszczególnych pozycji, zarówno podstawowego formularza bilansu jak i jego załączników, umożliwia obliczenie przychodów pieniężnych dwóch zasadniczych grup ludności, tj. ludności rolniczej —

[7] W. Jaworski: *Zagadnienia obiegu pieniężnego i systemu kredytowego w państwach socjalistycznych*, PWE, Warszawa 1964, s. 14.

Tab. 5. Wysokość przychodów pieniężnych brutto ludności rolniczej oraz źródła ich uzyskiwania (w tys. zł)
Montant des revenus pécuniaires bruts de la population agricole et source de leur acquisition (en mille zlotys)

Wyszczególnienie	Lata objęte badaniami	Rejony badań			Różnica + — dla rejonu I		Różnica + — dla rejonu III	
		I Uprzemysławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz-Krzna	tys. zł	%	tys. zł	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Przychody brutto ogółem	1960	442 868,9	536 495,4	318 998,9	— 93 626,5	— 17,4	— 217 496,5	— 40,5
	1965	589 581,9	842 277,7	519 080,5	— 252 695,8	— 30,0	— 323 197,2	— 38,4
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	133,1	157,0	162,7	—	— 23,9	—	+ 5,7
w tym: 1. Z produkcji rolnej	1960	272 667,4	402 499,2	233 282,3	— 129 831,8	— 32,2	— 169 216,9	— 42,0
	1965	322 085,4	660 386,2	362 080,8	— 338 300,8	— 51,2	— 298 305,4	— 45,2
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	118,1	164,0	123,6	—	— 45,9	—	— 40,4
2. Z pracy zarobkowej poza rolnictwem (płace netto)	1960	89 010,3	22 729,2	12 600,9	+ 66 281,1	+ 291,6	— 10 128,3	— 44,6
	1965	141 011,5	23 639,1	13 043,2	+ 117 372,4	+ 496,5	— 10 595,9	— 44,8
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	158,4	104,0	103,5	—	+ 54,4	—	— 0,5
3. Z pracy zarobkowej w indywidualnych gospod. rolnych	1960	186,8	520,2	156,6	— 333,4	— 64,1	— 363,6	— 69,2
	1965	220,0	—	112,5	+ 220,0	+ 100,0	+ 112,5	+ 100,0
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	117,8	100,0	71,8	—	+ 217,8	—	—
4. Z otrzymanych odszkodowań rzeczowych i osobowych	1960	11 346,4	10 025,3	9 277,5	+ 1 321,1	+ 13,1	— 747,8	— 7,3
	1965	13 298,0	16 855,7	31 886,4	— 3 557,7	— 21,1	+ 15 030,7	+ 89,2
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	117,2	168,1	343,7	—	— 50,9	—	+ 176,7
5. Z otrzymanych kredytów	1960	56 732,0	54 403,0	54 070,0	+ 2 329,0	+ 4,3	— 333,0	— 0,6
Różnica w poziomie przychodów	1965	101 332,0	138 624,0	100 018,0	— 37 292,0	— 26,9	— 38 606,0	— 27,8
	1960=100	178,6	254,8	185,0	—	— 76,2	—	— 69,8
6. Z innych źródeł (przychody uboczne)	1960	12 926,0	46 318,5	9 611,6	— 33 392,5	— 72,1	— 36 706,9	— 79,2
	1965	11 635,0	2 772,7	11 939,6	+ 8 862,3	+ 319,6	+ 9 166,9	+ 330,6
Różnica w poziomie przychodów	1960=100	90,0	5,9	124,2	—	+ 84,1	—	+ 118,3

Źródło: Obliczenia autora na podstawie materiałów WKPG oraz Oddziałów Wojewódzkich Banku Rolnego i SOP w Lublinie

utrzymującej się z rolnictwa i ludności nierolniczej — mającej swe źródło utrzymania poza rolnictwem. W naszym przypadku zajęliśmy się wyłącznie przychodami indywidualnych gospodarstw rolnych, pomijając całkowicie wielkości przychodów pieniężnych uzyskiwanych przez rolnicze spółdzielnie produkcyjne i ludność nierolniczą.

Przychody pieniężne gospodarstw indywidualnych podzieliliśmy na 6 następujących grup, w zależności od źródeł, z jakich pochodzą: 1) pochodzące z produkcji rolnej, 2) uzyskane z pracy zarobkowej poza rolnictwem [8], 3) uzyskane z pracy zarobkowej z indywidualnych gospodarstw rolnych, 4) pochodzące z otrzymanych odszkodowań rzeczowych i osobowych, 5) pochodzące z otrzymanych od państwa kredytów [9], 6) czerpane z inych źródeł (przychody uboczne).

Absolutne wielkości przychodów pieniężnych indywidualnych gospodarstw rolnych w badanych rejonach ujmuje tab. 5.

Najwyższą sumę przychodów pieniężnych brutto w badanych latach osiągnęli rolnicy rejonu II. Ilch globalne przychody pieniężne przewyższały w r. 1960 sumy uzyskane przez ludność rolniczą w rejonie I o 17,4% i w rejonie III o 40,5%. Analogiczne wskaźniki różnicy (na plus dla rejonu II) w r. 1965 wyniosły w porównaniu z rejonem uprzemysławianym 30,0% i z obszarem Kanału Wieprz—Krzna 38,4%. W rejonie II o wysokości przychodów pieniężnych rolników decyduje produkcja rolna o czym świadczą dane zawarte w tab. 6. Udział tego źródła w globalnych przychodach pieniężnych ludności rolniczej wynosił w r. 1960 — 75,0% i w r. 1965 — 78,4%. Złożyło się na to wiele czynników, z których najważniejsze to dobre gleby i masowy rozwój kontraktacji roślin przemysłowych szczególnie nasilonej w tym rejonie. Drugim poważnym źródłem przychodów pieniężnych rolników rejonu II są udzielane przez państwo kredyty. Udział tego źródła w globalnych przychodach ludności w tym rejonie wzrósł z 10,1% w r. 1960, do 16,5% w r. 1965. W globalnych sumach, w tym rejonie dokonuje się najwyższych wypłat kredytów, w porównaniu z pozostałymi dwoma rejonami (patrz tab. 7), jednakże w przeliczeniu na 1 hektar użytków rolnych oraz 1 gospodarstwo rolne przypada tu mniej kredytów niż w rejonie uprzemysławianym (tab. 8). Na 1 ha użytków rolnych przypadało tu w r. 1960 — 457,— zł, zaś w r. 1965 — 1 189,— zł kredytów ogółem. Sumy te były

---

[8] Przychody pieniężne gospodarstw chłopskich uzyskiwane z pracy zarobkowej poza rolnictwem obliczono z bilansów, odnosząc średnią płacę netto przypadającą na 1 zatrudnionego do ogółu pracowników dojeżdżających ze wsi do pracy w mieście. Ich odsetek w liczbie wszystkich pracowników zamiejscowych stanowi 87,3%, patrz: *Rocznik Statystyczny woj. lubelskiego z r. 1965*, WUS, Lublin 1965, tabl. 9/33, s. 45 oraz tabl. 10/34, s. 46—49.

[9] Przyjęto dane oddziałów wojewódzkich Banku Rolnego oraz SOP w Lublinie.

niższe o 76,4% w r. 1960 i o 22,6% w r. 1965 od analogicznych wypłat kredytowych w rejonie I. Na przestrzeni lat 1960—1965 obserwuje się tu jednak największą (spośród badanych rejonów) dynamikę zaciągania kredytów (260,2% na 1 ha użytków rolnych i 228,2% na 1 gospodarstwo rolne), co wydatnie wpłynęło na niwelację różnic między porównywanymi rejonami w tym zakresie.

Jako czynnik dochodotwórczy, kredyty odgrywają w tym rejonie ogromną rolę. Mają one bezpośredni udział w kształtowaniu dochodowości gospodarstw, przyczyniając się tym samym do wzrostu ich na-

Tab. 6. Struktura przychodów pieniężnych ludności rolniczej
(w % przychodów ogólnych)
Structure des revenus pécuniaires de la population agricole
(en pour-cent des revenus généraux)

Wyszczególnienie	Lata objęte badaniami	Rejon badań: I Uprzemysławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz-Krzna	Różnica ± dla rejonu I	Różnica ± dla rejonu III
1	2	3	4	5	6	7
Przychody brutto ogółem	1960 1965	100,0 100,0	100,0 100,0	100,0 100,0	— —	— --
W tym:						
1. Z produkcji rolnej	1960 1965	61,6 54,6	75,0 78,4	73,1 69,7	— 13,4 — 23,8	— 1,9 — 8,7
2. Z pracy zarobkowej poza rolnictwem	1960 1965	20,0 23,9	4,3 2,8	4,0 2,5	+ 15,7 + 21,1	— 0,3 — 0,3
3. Z pracy zarobkowej w indywidualnych gospodarstwach rolnych	1960 1965	0,1 0,1	0,1 —	0,1 0,1	— + 0,1	— + 0,1
4. Z otrzymanych odszkodowań rzeczowych i osobowych	1960 1965	2,6 2,2	1,9 2,0	2,9 6,1	+ 0,7 + 0,2	+ 1,0 + 4,1
5. Z otrzymanych kredytów	1960 1965	12,8 17,2	10,1 16,5	16,9 19,3	+ 2,7 + 0,7	+ 6,8 + 2,8
6. Z innych źródeł (przych. ubocz.) np. z transportu	1960 1965	2,9 2,0	8,6 0,3	3,0 2,3	— 5,7 + 1,7	— 5,6 + 2,0

kładów na produkcję rolną. Kredyty stanowią więc tutaj bardzo poważny czynnik intensyfikacji rolnictwa. Pozostałe cztery źródła dopływu gotówki mniej ważą w ogólnych przychodach pieniężnych rolników rejonu II i wykazują ponadto tendencję malejącą.

Tab. 7. Kredyty udzielone indywidualnym gospodarstwom chłopskim w latach 1960—1965[10] (w tys. zł)
Crédits alloués aux fermes paysannes individuelles de 1960 à 1965 (en mille zlotys)

Rok	Rejon I			Rejon II			Rejon III		
	Kredyty inwestycyjne	Kredyty obrotowe	Razem	Kredyty inwestycyjne	Kredyty obrotowe	Razem	Kredyty inwestycyjne	Kredyty obrotowe	Razem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1960	22 873	33 859	56 732	13 017	41 386	54 403	22 485	31 585	54 070
1961	18 560	31 366	49 926	14 981	47 538	62 519	21 992	32 506	54 498
1962	16 268	36 425	52 693	15 492	53 985	69 477	22 144	37 120	59 264
1963	20 195	59 237	29 432	20 812	84 955	105 767	32 206	43 528	75 734
1964	32 445	61 976	94 421	31 006	92 639	123 645	44 630	52 843	97 473
1965	35 221	16 111	101 332	41 367	97 257	138 624	45 601	54 417	100 018
Dynamika w % (1965 : 1960)	154,0	195,2	178,6	317,8	235,0	254,8	202,8	172,3	185,0

Źródło: Zestawiono na podstawie danych Oddziału Wojewódzkiego Banku Rolnego oraz SOP w Lublinie.

Tab. 8. Kredyty ogółem udzielone indywidualnym gospodarstwom rolnym w latach 1960—1965 w przeliczeniu na 1 hektar użytków rolnych i 1 gospodarstwo (w zł)
Crédits totaux alloués aux fermes agricoles individuel, les de 1960 à 1965, calculés par 1 ha de terres labourables et par 1 ferme (en zlotys)

Rok	Rejon I		Rejon II		Rejon III		Różnice względne w porównaniu z rejonem II w %			
							+— dla rejonu I		+— dla rejonu III	
	Na 1 ha	Na 1 gosp.	Na 1 ha	Na 1 gosp.	Na 1 ha	Na 1 gosp.	Na 1 ha	Na 1 gosp.	Na 1 ha	Na 1 gosp.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1960	806	3 001	457	1 664	336	2 587	+176,4	+180,3	—73,5	+155,5
1961	709	2 641	525	1 912	338	2 607	+135,0	+138,1	—64,4	+136,3
1962	748	2 788	583	2 125	368	2 835	+128,3	+131,2	—63,1	+133,4
1963	1 146	4 203	883	3 234	462	3 624	+129,8	+130,0	—52,3	+112,0
1964	1 354	4 651	1 060	3 416	595	4 471	+127,7	+136,1	—56,1	+130,9
1965	1 458	5 016	1 189	3 798	613	4 425	+122,6	+132,1	—51,5	+116,5
Dynamika (1965 : 1960)	180,9	167,1	260,2	228,2	182,4	171,0	—	—	—	—

Źródło: Obliczono na podstawie danych Oddziału Wojewódzkiego Banku Rolnego i SOP w Lublinie.

[10] Instrukcja w sprawie pomocy kredytowej dla ludności wiejskiej Zał. do Zarządzenia Naczelnego Dyrektora Banku Rolnego nr 46/D/62.

W rejonie I (uprzemysławianym) o sumie globalnych przychodów pieniężnych ludności rolniczej przesądzają trzy zasadnicze źródła: produkcja towarowa rolnictwa, praca zarobkowa poza rolnictwem oraz udzielane rolnikom kredyty (patrz tab. 6). Przychody pieniężne z pracy zarobkowej poza rolnictwem oraz z tytułu otrzymanych kredytów stanowiły w tym rejonie, w r. 1965 blisko połowę globalnych przychodów gospodarstw indywidualnych (41,1%). Obserwuje się tu tendencję wzrostu udziału tych źródeł w globalnej strukturze pieniężnych przychodów gospodarstw chłopskich, kosztem spadku wskaźnika udziału przychodów z produkcji rolnej. Na podkreślenie zasługuje tu duży udział przychodów pieniężnych z zarobkowania pozarolniczego (20,0% w r. 1960 i 23,9% w r. 1965), co jest wynikiem procesu uprzemysławiania tego rejonu i w związku z tym dużego zatrudnienia ludności wiejskiej w budownictwie, transporcie i przemyśle. Z tego źródła chłopi rejonu uprzemysławianego otrzymali o 291,6% w r. 1960 i o 496,5% w r. 1965 więcej pieniędzy niż z analogicznego źródła uzyskali rolnicy z obszaru klasycznie rolniczego (II).

Przychody z produkcji towarowej rolnictwa stanowiły w tym rejonie 61,6% w r. 1960 i 54,6% w r. 1965, globalnych przychodów ludności. Dowodzi to, że rolnicy tego rejonu, nie widząc możliwości zwiększenia przychodów pieniężnych z produkcji rolnej, szukają ich przede wszystkim w pracy zarobkowej poza rolnictwem. Duża inwestycja przemysłowa rozwijana na tym obszarze, stwarzając dogodne warunki zarobkowania, znacznie ułatwia im to zadanie.

Kredyty państwowe udzielane rolnikom to następne ważne źródło przychodów pieniężnych ludności w rejonie uprzemysławianym. Udział kredytów w globalnych przychodach pieniężnych ludności stanowił tu 12,8% w r. 1960 i 17,2% w r. 1965 (tab. 6). W tym obszarze spośród wszystkich badanych przypada najwyższa suma kredytów na 1 hektar użytków rolnych (806 zł w r. 1960 i 1 458 zł w r. 1965) oraz na 1 gospodarstwo rolnicze (3 001 zł w r. 1960 i 5 016 zł w r. 1965 — patrz tab. 8). W wyrażeniu względnym kredyty przypadające tu na 1 ha użytków rolnych były wyższe o 76,4% w r. 1960 i o 22,6% w r. 1965 niż w porównywanym obszarze rolniczym (II). Analogiczne różnice na 1 gospodarstwo wynosiły 80,3% oraz 32,1% na plus dla rejonu uprzemysławianego. Na przestrzeni lat 1960—1965 kredyty przypadające na 1 ha użytków rolnych oraz na 1 gospodarstwo były w rejonie uprzemysławianym wyższe niż w rejonie rolniczym, a ich dynamika osiągnęła poziom 180,9% oraz 167,1% w porównaniu z r. 1960. Dynamika ta jest zaledwie kilka procent niższa od osiągniętej w tych wskaźnikach w rejonie Kanału Wieprz—Krzna, gdzie sumy kredytów przypadające na 1 ha użytków rolnych są ponad dwukrotnie niższe niż w rejonie uprzemysławianym. Duże za-

potrzebowanie na kredyty w rejonie uprzemysławianym pozostaje w ścisłym związku z ruchem inwestycyjnym we wsiach tego rejonu. W przeciwieństwie do rejonu II (rolniczego), gdzie dominuje popyt na kredyt obrotowy, przeważa tu zapotrzebowanie na kredyt inwestycyjny. Średnio w okresie 6 lat co roku na 1 zł kredytów obrotowych przypadało tu 0,51 zł kredytu inwestycyjnego, zaś w latach krańcowych wskaźniki te osiągnęły wartość: 0,67 zł w r. 1960 i 0,53 zł w r. 1965 (tab. 9).

Tab. 9. Suma kredytów inwestycyjnych przypadająca na 1 zł kredytów obrotowych (w zł)
Somme des crédits d'investissement, calculée par 1 zloty de crédits de roulement (en zlotys)

Rok	Rejon I	Rejon II	Rejon III	Różnica względem rejonu II (rolniczego)	
				+ — dla rejonu I	+ — dla rejonu III
1	2	3	4	5	6
1960	0,67	0,31	0,71	+0,36	+0,40
1961	0,59	0,31	0,67	+0,28	+0,36
1962	0,44	0,28	0,59	+0,16	+0,31
1963	0,34	0,24	0,73	+0,10	+0,49
1964	0,52	0,33	0,84	+0,19	+0,51
1965	0,53	0,42	0,83	+0,11	+0,41

Źródło: Obliczono w oparciu o materiały Oddziału Wojewódzkiego Banku Rolnego i SOP w Lublinie.

Duży popyt na kredyt w rejonie uprzemysławianym, charakteryzującym się wyższym stopniem rozwoju gospodarczego niż pozostałe rejony, a zwłaszcza znaczny wzrost zapotrzebowania na kredyt w ostatnich latach (przy jednoczesnym wzroście o 58,4% przychodów z zarobkowania pozarolniczego), pozwala sformułować tezę, że rozwój ekonomiczny indywidualnych gospodarstw rolnych nie zmniejsza, lecz przeciwnie, rozwija ich zapotrzebowanie na kredyt pieniężny. Dopiero po osiągnięciu znacznego poziomu gospodarczego i często dopiero po zgromadzeniu pewnych zasobów własnych środków pieniężnych, indywidualne gospodarstwa zwracają się po kredyt na pełne sfinansowanie swych przedsięwzięć gospodarczych. Nie małą rolę przy tym odgrywa z pewnością poczucie względnego zabezpieczenia późniejszych spłat zaciągniętych kredytów. W obszarze puławskim, znaczny odsetek gospodarstw zaciągających kredyty posiada to zabezpieczenie w stałych przychodach pieniężnych z zarobkowania pozarolniczego. Znanym zresztą i oczywistym faktem jest, że nikt nie rozpoczyna większych inwestycji bez uprzedniego zgroma-

dzenia choćby tylko części potrzebnych środków, zarówno pieniężnych jak i materiałowych. W przypadku inwestycji budowlanych znaczne zaawansowanie robót jest nawet warunkiem do ubiegania się o przyznanie kredytu. Przy udzielaniu kredytów obowiązuje zresztą logiczna zasada, by kredytobiorca posiadał zabezpieczenie na spłatę kredytu. Fakty te wskazują na to, że z kredytu może łatwiej skorzystać gospodarstwo ekonomicznie silniejsze, dając rękojmię celowego użycia kredytu i jednocześnie gwarantując terminowy zwrot zadłużenia.

Tab. 10. Struktura udzielonych kredytów długoterminowych, w przeliczeniu na 1 gospodarstwo w obrębie poszczególnej gruby obszarowej (w %)
Structure des crédits alloués à long terme, calculés par 1 ferme dans chaque groupe de territoire (en pour-cent)

Rok	Grupy obszarowe gospodarstw w ha				
	Razem	do 2	2 — 5	5 — 10	10 i więcej
1	2	3	4	5	6
Rejon I (uprzemysławiany)					
1960	100,0	23,6	42,7	25,9	7,8
1961	100,0	28,0	42,6	21,2	8,2
1962	100,0	22,6	46,9	22,8	7,7
1963	100,0	25,1	43,9	21,7	9,3
1964	100,0	17,5	41,1	31,6	9,8
1965	100,0	12,3	39,2	33,9	14,6
Rejon II (rolniczy)					
1960	100,0	9.4	42,8	23,7	24,1
1961	100.0	17,3	37,6	29,3	15,8
1962	100,0	11,3	45,7	39,5	3,5
1963	100,0	13,9	35,6	27,9	22,6
1964	100,0	7,5	40,5	38,0	14,0
1965	100,0	9,5	43,6	40,6	6,3
Rejon III (Kanału Wieprz-Krzna)					
1960	100,0	7,7	40,8	33,8	17,7
1961	100,0	10,2	38,4	31,2	20,2
1962	100,0	7,7	36,1	34,7	22,0
1963	100,0	10,0	33,6	37,0	19,4
1964	100,0	6,6	27,0	43,3	23,1
1965	100,0	5,0	26,2	38,3	30,5

Źródło: Obliczono na podstawie danych Oddziału Wojewódzkiego Banku Rolnego i SOP w Lublinie.

Jeśli zatem w uprzemysławianym rejonie puławskim zapotrzebowanie na kredyty indywidualnych gospodarstw chłopskich poważnie wzrosło i bank tych kredytów udziela, pozostaje to w ścisłym związku z ich

sytuacją ekonomiczną, która w ostatnich latach znacznie się poprawiła. Należy się spodziewać, że popyt na kredyt wśród gospodarstw indywidualnych, zarówno w tym jak i pozostałych rejonach, będzie z roku na rok się zwiększał. Kreować go będą między innymi takie czynniki, jak: rozwój ekonomiczny indywidualnych gospodarstw rolnych, zwiększona podaż na rynku artykułów przemysłowych, zarówno artykułów do produkcji rolnej jak i dóbr konsumpcyjnych oraz intensyfikująca rolnictwo polityka państwa.

Analizując sumy udzielonych indywidualnym gospodarstwom rolnym kredytów, na przestrzeni lat 1960—1965 obserwuje się systematyczne przesuwanie się kredytów z gospodarstw należących do niższych grup obszarowych, do gospodarstw reprezentujących grupy wyższe obszarowo. Proces ten występuje we wszystkich rejonach, jednak rejon uprzemysławiany jest tego klasycznym przykładem (tab. 10). W tym rejonie udział najniższej grupy gospodarstw (do 2 ha) w ogólnej sumie kredytów długoterminowych (inwestycyjnych) wynosił w r. 1960 — 23,6% a w r. 1965 udział ten spadł do 12,3%. Podobnie zresztą sytuacja wygląda w rejonie II i III. W rejonie II wskaźniki charakteryzujące odsetek kredytów przypadających najniższej grupie obszarowej gospodarstw wynosiły: 17,3% w r. 1961 (r. 1960 pominięto tu jako nietypowy) i 9,5% w r. 1965. Analogiczne wskaźniki dla rejonu Kanału Wieprz—Krzna wynoszą: 7,7% w r. 1960 i 5,0% w r. 1965. Proces odwrotny, to jest wzrost procentowego udziału w ogólnej sumie wypłaconych rolnikom kredytów długoterminowych, obserwuje się w grupach gospodarstw większych pod względem obszaru. Przykładem pod tym względem może być grupa gospodarstw z przedziału 5—10 ha. Udział tej grupy gospodarstw w ogólnej sumie kredytów długoterminowych, w krańcowych latach 1960 i 1965 wynosił: w rejonie I — 25,9% i 33,9%, w rejonie II — 23,7% i 40,6%, w rejonie III — 33,8% i 38,3%. Również w grupie gospodarstw o powierzchni 10 i więcej ha obserwuje się wzrost procentowego udziału w ogólnej sumie kredytów długoterminowych. W rejonie I udział tej grupy wzrósł z 7,8% w r. 1960 do 14,6% w r. 1965, zaś w rejonie III z 17,7% w r. 1960 do 30,5% w r. 1965. Proces przemieszczania się kredytów z gospodarstw niższych grup obszarowych do gospodarstw większych pod względem obszaru również potwierdza nasze uprzednie spostrzeżenie, że rozwój ekonomiczny gospodarstw wywołuje zapotrzebowanie na kredyt. Gospodarstwa większe bowiem, z reguły są ekonomicznie silniejsze. Kredyty w rejonie uprzemysławianym, jak również w rolnictwie pozostałych obszarów, stanowią czynnik zdecydowanie dochodotwórczy. Powiększają one bezpośrednio sumę przychodów pieniężnych rolników, a ponadto, przyczyniając się do wzrostu produkcji rolnej, pośrednio wpływają na zwiększenie przychodów gospodarstw z ty-

tułu uzyskania większej produkcji. W rejonie uprzemysławianym, poza przychodami pieniężnymi z produkcji rolnej, z zarobkowania pozarolniczego i z tytułu otrzymanych kredytów, pozostałe z badanych źródeł odegrały niewielką rolę w tworzeniu globalnych przychodów brutto ludności rolniczej w badanym okresie.

W rejonie Kanału Wieprz—Krzna największy udział w globalnych przychodach rolników posiadają kwoty uzyskane ze sprzedaży produktów rolnych oraz sumy pochodzące z udzielonych przez państwo kredytów. Kwoty, jakie rolnicy uzyskują z pozostałych wszystkich źródeł, odgrywają mniejszy udział w ich przychodach ogólnych. Wielka inwestycja melioracyjna, jaką jest Kanał Wieprz—Krzna, wywołuje przede wszystkim zmiany w sferze produkcji rolnej. Zmiany te nie są jeszcze w pełni widoczne, ze względu na krótki okres istnienia Kanału, niemniej jednak już dziś można mówić o jej pozytywnym wpływie na rolnictwo. Przemawia za tym fakt uzyskania w tym obszarze znacznej dynamiki przychodów pieniężnych z produkcji rolnej (123,6%), w tym z produkcji zwierzęcej — 146,7%. Wzrost przychodów pieniężnych ludności z produkcji towarowej rolnictwa jest wyższy w tym obszarze niż w rejonie uprzemysławianym (118,1%), przy czym dynamika przychodów uzyskanych z produkcji zwierzęcej znacznie przewyższa nie tylko rejon uprzemysławiany (103,4%), ale także klasycznie rolniczy rejon II (powiat krasnostawski), gdzie notuje się spadek przychodów pieniężnych z tego źródła (71,9% poziomu r. 1960). Znaczny wzrost przychodów z produkcji towarowej rolnictwa wraz z sumą zwiększonych kredytów udzielanych rolnikom spowodawały, że w rejonie Kanału Wieprz—Krzna najsilniejsza jest dynamika ogólnych przychodów pieniężnych brutto (162,7% przy 157,0% w rejonie rolniczym i 133,1% w rejonie uprzemysławianym). Dowodzi to, że wielka inwestycja melioracyjna wpływa na przyspieszenie rozwoju gospodarczego tego zaniedbanego pod względem ekonomicznym rejonu. Kredyty państwowe udzielane rolnikom odgrywają tu rolę niepoślednią. Poza rejonem rolniczym, w tym obszarze osiągnęły one najwyższą dynamikę w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych oraz na 1 gospodarstwo (tab. 8), przy czym zwraca uwagę ogromna przewaga kredytów inwestycyjnych nad obrotowymi. Na 1 zł kredytów obrotowych przypadało tu w latach 1960—1965 średnio 0,73 zł kredytów inwestycyjnych, przy czym wskaźnik ten w r. 1964 osiągnął poziom 0,84 zł, a w r. 1965 — 0,83 zł. Dowodzi to, że rolnicy tego rejonu poważnie inwestują w swoje gospodarstwa. Inwestycje te bez wątpienia obejmują budownictwo mieszkaniowe, ale z pewnością duża część z nich kierowana jest i na budownictwo gospodarcze i na melioracje. Inwestycje te w przyszłości z pewnością dadzą efekt gospodarczy w postaci większej produkcji rolnej.

Analizując wielkość i strukturę przychodów pieniężnych ludności rolniczej należy zwrócić uwagę na rolę, jaką w ich wzroście w latach 1960—1965 odegrały w badanych rejonach poszczególne źródła przychodów. Na tym tle wyraźniej się uwidoczni zarówno wpływ uprzemysławiania, jak i wielkiej inwestycji melioracyjnej na ekonomikę poszczególnych rejonów. Niezbędnych w tym przypadku obliczeń dokonaliśmy w ten sposób, że różnice w poziomie przychodów ogólnych między r. 1960 a 1965 przyjęliśmy za 100, a następnie ustaliliśmy jaki był procentowy udział poszczególnych źródeł w przyroście przychodów ogólnych. Wyniki tych obliczeń ujmuje tab. 11.

Tab. 11. Udział poszczególnych źródeł uzyskania przychodów pieniężnych w ich wzroście w 1965 r. w porównaniu do 1960 r. (w % wzrostu ogólnego)
Part des sources particulières de revenus pécuniaires dans leur accroissement en 1965 en comparaison à 1960 (en pour-cent de l'accroissement général)

Wyszczególnienie	Rejony badań		
	I Uprzemysławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz-Krzna
1	2	3	4
Wzrost przychodów brutto w tys. zł	146 713,0	305 782,3	200 081,6
Przychody brutto w %	100,0	100,0	100,0
w tym: 1. z produkcji rolnej	33,7	84,3	64,4
2. z pracy zarobkowej poza rolnictwem	35,4	0,3	0,2
3. z pracy zarobkowej w indywidualnych gospodarstwach rolnych	0,1	— 0,1	— 0,1
4. z otrzymanych odszkodowań rzeczowych i osobowych	1,3	2,2	11,3
5. z otrzymanych kredytów	30,4	27,5	23,0
6. z innych źródeł (przychody uboczne)	— 0,9	— 14,2	1,2

Źródło: Obliczenia autora.

Z danych tabeli 11 wynika, że w rejonie uprzemysławianym w badanym okresie, największą rolę w przyroście przychodów pieniężnych ludności odgrywały zarobki pozarolnicze (35,4%), przychody z produkcji towarowej rolnictwa (33,7%) i otrzymane od państwa kredyty (30,4%). Są to trzy główne źródła przychodów pieniężnych indywidualnych go-

spodarstw chłopskich w tym rejonie, kształtujące wielkość ich siły nabywczej przejawianej na rynku. Decydującą rolę odgrywają tutaj przychody spoza rolnictwa, to jest zarobki ludności zatrudnionej poza rolnictwem i kredyty otrzymane od państwa (razem oba te źródła stanowią 65,8% przyrostu przychodów pieniężnych ludności za lata 1960—1965). Nie można jednak umniejszać roli takiego podstawowego źródła przychodów jak produkcja towarowa rolnictwa. Udział tego źródła we wzroście przychodów pieniężnych gospodarstw tego obszaru dotychczas był dość znaczny (33,7%) i wszystko wskazuje na to, że udział ten może się zwiększyć w przyszłości. Przemawiają za tym sumy kredytów pobieranych przez rolników i kierowanych przez nich na dalszy rozwój gospodarstw i intensyfikację produkcji rolnej. Nakłady te w przyszłości będą procentować.

W rejonie rolniczym decydującą rolę w przyroście przychodów pieniężnych ludności odegrały sumy uzyskane ze sprzedaży produktów rolnych. Udział tego źródła w ogólnym przyroście dochodów jest bardzo duży i wynosi 84,3%. Chociaż kredyty państwowe stanowią tu 27,5% przyrostu przychodów pieniężnych brutto, to jednak produkcja towarowa rolnictwa odgrywa decydującą rolę w dopływie gotówki do rolników.

Prawie analogiczna sytuacja istnieje w obszarze Kanału Wieprz-Krzna, gdzie udział produkcji towarowej rolnictwa stanowi 64,4% i udział kredytów państwowych 23,0% w ogólnym przyroście przychodów pieniężnych rolników w latach 1960—1965. Wprawdzie znaczny udział w przyroście ogólnych przychodów pieniężnych ludności na tym obszarze posiadają kwoty otrzymane z tytułu odszkodowań rzeczowych i osobowych (11,3%), ale jest to źródło doraźne, wynikające najczęściej z przypadków losowych (klęski żywiołowe), niezależne od rolników. Przychody z tego źródła nie mają charakteru stałego i nie odgrywają w związku z tym decydującej roli w przyroście pieniężnych przychodów ogólnych ludności.

Decydująca rola produkcji rolnej we wzroście przychodów pieniężnych ludności w rejonach rolniczych potwierdza tezę wielu ekonomistów, że gospodarstwa czysto rolnicze, mające główne źródło przychodów pieniężnych wyłącznie w rolnictwie, czynią duże wysiłki w kierunku zwiększania produkcji rolnej, w tym szczególnie produkcji towarowej. W ten sposób zwiększają one swe przychody pieniężne, szczególnie gdy polityka rolna państwa sprzyja rozwojowi i intensyfikacji produkcji rolniczej.[11]

W okresie badanym (również i obecnie) rozwój gospodarczy kraju

[11] Kolbusz: *op. cit.*, s. 188.

i wywołane nim duże zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe pochodzenia rolniczego stwarzają dobrą koniunkturę dla rolnictwa, w rezultacie czego wzrosła zarówno produkcja rolna, jak i przychody pieniężne ludności z tytułu sprzedaży produktów rolnych. Jednocześnie zróżnicowane przychody pieniężne, zarówno z produkcji rolnej, jak z pracy zarobkowej poza rolnictwem w poszczególnych rejonach, świadczą o podejmowanych przez rolników środkach poprawy swoich warunków życiowych. Pracę w przemyśle w pierwszej kolejności podejmują chłopi, których gospodarstwa są mniej intensywne, słabiej wyposażone w środki produkcji, w związku z czym ich właściciele nie widzieli szans szybkiej poprawy ich stanu gospodarczego wyłącznie w oparciu o produkcję rolniczą. Łatwiejsza do uzyskania okazała się szansa wynikająca z uprzemysławiania kraju, dzięki czemu zaistniały warunki dla stałego zatrudnienia części ludności rolniczej w zawodach poza rolniczych i uzyskania w ten sposób stałego źródła przychodów pieniężnych. Taką szansę w naszym przypadku posiada jedynie ludność rejonu I (uprzemysławianego). Mieszkańcy pozostałych dwóch rejonów muszą niestety liczyć wyłącznie na produkcję rolną własnych gospodarstw, jako na zasadnicze źródło przychodów pieniężnych, choć wielu z nich chętnie podjęłoby pracę zarobkową poza własnym gospodarstwem, gdyby na miejscu zaistniał popyt na wolną w rolnictwie siłę roboczą.

Dotychczas ujmowaliśmy łączne przychody pieniężne wszystkich indywidualnych gospodarstw rolnych, kształtujące się w poszczególnych rejonach (tab. 5). Takie ujęcie informuje nas o globalnej kwocie przychodów pieniężnych przypadających na dany rejon i o zaopatrzeniu w środki pieniężne wszystkich gospodarstw indywidualnych w każdym rejonie, nic natomiast jeszcze nie mówi o sytuacji pojedynczych gospodarstw. Z ogólnego ujęcia nie możemy dowiedzieć się jak wielkie są przeciętne globalne przychody pieniężne poszczególnych gospodarstw, ile ich przypada na 1 ha użytków rolnych lub jaka suma z tych przychodów przypada jednej osobie w danym rejonie. Wskaźniki te są jednak niezbędne do pełnego poznania wpływów procesu uprzemysławiania i wielkiej inwestycji melioracyjnej na wielkość przychodów pieniężnych ludności, od których zależy popyt na środki do produkcji rolnej.

Dokonując przeliczeń globalnych sum przychodów pieniężnych na 1 gospodarstwo, 1 ha użytków rolnych i 1 osobę, podzieliliśmy je na trzy grupy. Do grupy pierwszej zaliczyliśmy przychody pieniężne pochodzące ze sprzedaży produktów rolnych, do grupy drugiej — przychody pochodzące z pracy zarobkowej poza rolnictwem i do grupy trzeciej — kwoty pochodzące ze wszystkich pozostałych źródeł, tj. z pracy zarobkowej w indywidualnych gospodarstwach rolnych, z wypłaconych rolnikom odszkodowań rzeczowych i osobowych, z otrzymanych kredy-

Tab. 12. Przychody pieniężne brutto ludności rolniczej oraz źródła ich uzyskiwania w przeliczeniu na 1 indywidualne gospodarstwo rolne (w tys. zł)

Revenus pécuniaires bruts de la population agricole et sources de leur acquisition, calculés par 1 ferme agricole individuelle (en mille zlotys)

Wyszczególnienie	Lata objęte badaniami	Rejony badań			Różnica +— dla rejonu I		Różnica +— dla rejonu III	
		I Uprzesławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz-Krzna	tys. zł	%	tys. zł	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Przychody brutto ogółem	1960	23,4	16,4	15,3	+7,0	+42,7	—1,1	—6,7
	1965	29,2	23,0	23,0	+6,2	+26,9	—	—
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	124,8	140,2	150,3	—	—15,4	—	+10,1
w tym:								
1. Z produkcji rolnej	1960	14,4	12,3	11,2	+2,1	+17,1	—1,1	—8,9
	1965	15,9	18,1	16,0	—2,2	—12,1	—2,1	—11,6
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	110,4	147,1	142,8	—	—36,7	—	—4,3
2. Z pracy zarobkowej poza rolnictwem	1960	4,7	0,7	0,6	+4,0	+571,4	—0,1	—14,3
	1965	7,0	0,6	0,6	+6,4	+1066,6	—	—
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	148,9	85,7	—	—	+63,2	—	—85,7
3. Z pozostałych źródeł	1960	4,3	3,4	3,5	+0,9	+26,5	+0,1	+2,9
	1965	6,3	4,3	6,4	+2,0	+46,5	+2,1	+48,8
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	146,5	126,5	182,8	—	+20,0	—	+56,3

Źródło: Obliczenia autora.

tów oraz przychody pochodzące z sezonowego zatrudnienia w PGR, furmankowania, sprzedaży złomu, wikliny itp. Uwzględniając przyjęty podział na 3 grupy przychodów pieniężnych ludności rolniczej, według głównych źródeł ich pochodzenia, w pierwszej kolejności ustaliliśmy ich absolutne wielkości przypadające na 1 gospodarstwo indywidualne. Wielkości te ujmuje tab. 12.

Zdajemy sobie sprawę z tego, że obliczone wskaźniki wielkości przychodów pieniężnych przypadających na 1 gospodarstwo nie zawsze są porównywalne. Dotyczy to zwłaszcza przychodów z produkcji rolnej, gdzie nawet niewielkie odchylenia wielkości gospodarstw od przeciętnej mogą wywierać istotny wpływ na towarowość rolnictwa. Obliczeń tych jednak dokonujemy świadomie i celowo, aby uwypuklić siłę ekonomiczną gospodarstw w poszczególnych rejonach i podkreślić rolę poszczególnych źródeł przychodów pieniężnych siłę tę kształtujących. Z danych tab. 12 wynika, że siła ekonomiczna gospodarstw rejonu uprzemysławianego jest większa niż obszaru rolniczego, a to dzięki wyższym przychodom pieniężnym czerpanym przez ich właścicieli spoza rolniczej pracy zarobkowej. Ogólne przychody pieniężne 1 gospodarstwa w rejonie uprzemysławianym są wyższe o 7,0 tys. zł w r. 1960 i 6,2 tys. zł w r. 1965 od przychodów ogółem uzyskiwanych przez 1 gospodarstwo rejonu rolniczego. W wyrażeniu względnym różnice te stanowią 42,7% i 26,9% ogólnych kwot przychodów 1 gospodarstwa rejonu rolniczego. Wysokie przychody ogólne gospodarstw w rejonie uprzemysławianym uzyskiwane są między innymi z pracy zarobkowej poza rolnictwem. Przeciętnie 1 gospodarstwo indywidualne uzyskuje rocznie z tego źródła od 4,0 do 6,4 tys. zł więcej gotówki niż 1 gospodarstwo w rejonie rolniczym. Dynamika przychodów płynących z tego źródła jest bardzo duża i w badanym okresie czasu wyniosła 148,9%, co daje średnie roczne tempo wzrostu przychodów z tego źródła 9,78%. Nie ulega więc wątpliwości, że to właśnie źródło przychodów pieniężnych wywiera wpływ nie tylko na ekonomikę gospodarstwa jako jednostki produkcyjnej, ale także na poziom życiowy ich właścicieli. Jeśli do tego dodamy, że przychody z produkcji rolniczej kształtują się tu niżej tylko o 12,1% (w r. 1965), a kwoty pochodzące ze wszystkich pozostałych źródeł są blisko o 50,0% wyższe niż w rejonie rolniczym, będziemy mieć pełny obraz tego, co składa się na ogólny poziom przychodów pieniężnych uzyskiwanych przez poszczególne gospodarstwa w rejonie uprzemysławianym.

W obszarze Kanału Wieprz—Krzna ogólne przychody pieniężne 1 gospodarstwa były niższe w r. 1960 o 1,1 tys. zł (6,7%) niż w rejonie rolniczym. Na przestrzeni badanych 5 lat sytuacja uległa tu znacznej poprawie i w r. 1965 wielkość tych przychodów ukształtowała się na takim samym poziomie jak w rejonie rolniczym. Uderza tu przede wszystkim

wysoka dynamika ogólnych przychodów (150,3%), przewyższająca pod tym względem tempo wzrostu osiągnięte zarówno w rejonie uprzemysławianym, jak i rolniczym. O ile w rejonie uprzemysławianym średnie roczne tempo przyrostu przychodów ogólnych na 1 gospodarstwo osiągnęło wskaźnik 5,0% i w rejonie rolniczym 8,0%, to w obszarze Kanału Wieprz—Krzna wskaźnik ten wyraża się liczbą 10,0%. Jest to niewątpliwie wynikiem uzyskania na tym obszarze wysokich przychodów z produkcji rolnej i dużej ich dynamiki (142,8%), która jest niższa tylko o 4,3% od dynamiki osiągniętej w rejonie rolniczym. Jeśli się uwzględni fakt, że rejon Kanału Wieprz—Krzna posiada w większości gleby słabe (85,4% wszystkich gleb stanowią gleby średnie, słabe i bardzo słabe, przeważnie IV i V klasa), to dojdzie się do wniosku, że duża dynamika przyrostu przychodów pieniężnych z produkcji rolnej została tu osiągnięta dzięki rozwojowi produkcji zwierzęcej. Przychody pieniężne uzyskiwane z produkcji zwierzęcej stanowiły tu w r. 1960 — 80,4%, zaś w r. 1965 — 76,0% wszystkich przychodów z produkcji rolniczej. Należy przypuszczać, że znaczny wzrost produkcji rolnej jest skutkiem działania inwestycji przeobrażającej w tym rejonie, jaką jest Kanał Wieprz—Krzna. Wielka inwestycja melioracyjna, przyczyniając się do wzrostu produkcji rolniczej, w tym szczególnie zwierzęcej, wywiera pośrednio wpływ na poziom przychodów pieniężnych ludności rolniczej.

Nasze badania pogłębią się przez obliczenia dotyczące wielkości przychodów pieniężnych przypadających na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych. Wskaźnik ten dodatkowo wyjaśnia nam w sposób pośredni różnice w stopniu wykorzystania ziemi oraz jej rolę w kształtowaniu przychodów pieniężnych ludności. Wyniki obliczeń ujmuje tab. 13.

W przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych ogólne przychody pieniężne ludności rolniczej są wyższe w rejonie uprzemysławianym niż w dwóch pozostałych rejonach. W stosunku do obszaru rolniczego różnica ta wynosiła 1,8 tys. zł w r. 1960 i 1,2 tys. zł w r. 1965. Różnice te wynikają przede wszystkim z wysokich przychodów pieniężnych z pracy zarobkowej poza rolnictwem, jakie uzyskują rolnicy rejonu uprzemysławianego. Przychody z tego źródła w znacznym stponiu przewyższają różnice w dopływie gotówki z produkcji rolnej, jakie istnieją między rejonem rolniczym a uprzemysławianym. Przychody z produkcji rolnej były w r. 1965 tylko o 1,0 tys. zł na 1 ha niższe w rejonie uprzemysławianym niż w obszarze rolniczym. Stanowiło to zaledwie 17,8% sumy przychodów uzyskanych z tego źródła w rejonie rolniczym.

Ogólną sumę przychodów pieniężnych na 1 ha w tym rejonie znacznie zwiększają kwoty uzyskane z pozostałych źródeł. Były one tu wyższe

Tab. 13. Przychody pieniężne brutto ludności rolniczej oraz źródła ich uzyskiwania w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych (w tys. zł)
Revenus pécuniaires bruts de la population agricole et sources de leur acquisition, calculés par 1 ha de terres labourables dans les fermes individuelles (en mille zlotys)

Wyszczególnienie	Lata objęte badaniami	Rejony badań			Różnica +— dla rejonu I		Różnica +— dla rejonu III	
		I Uprzemysławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz-Krzna	tys. zł	%	tys. zł	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Przychody brutto ogółem	1960	6,3	4,5	1,9	+1,8	+ 40,0	—2,6	—57,8
	1965	8,4	7,2	3,2	+1,2	+ 16,7	—4,0	—55,5
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	133,3	160,0	168,4	—	— 26,7	—	+ 8,4
w tym:								
1. Z produkcji rolnej	1960	3,9	3,4	1,4	+0,5	+ 14,7	—2,0	—58,8
	1965	4,6	5,6	2,2	—1,0	— 17,8	—3,4	—60,7
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	117,9	167,6	157,1	—	— 49,7	--	—10,5
2. Z pracy zarobkowej poza rolnictwem	1960	1,3	0,2	0,1	+1,1	+550,0	—0,1	—50,0
	1965	2,0	0,2	0,1	+1,8	+900,0	—0,1	—50,0
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	153,8	—	—	—	+153,8	—	—
3. Z pozostałych źródeł	1960	1,1	0,9	0,4	+0,2	+ 22,2	—0,5	— 55,5
	1965	1,8	1,4	0,9	+0,4	+ 28,6	—0,5	— 35,7
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	163,6	155,5	225,0	—	+ 8,1	—	+170,0

Źródło: Obliczenia autora.

o 22,2% w r. 1960 i o 28,6% w r. 1965 niż w obszarze czysto rolniczym. Na przychody z tych źródeł złożyły się przede wszystkim udzielone rolnikom kredyty, które w r. 1965 wynosiły tu ogółem ponad 100 mln zł. W obszarze Kanału Wieprz—Krzna przychody pieniężne na 1 ha użytków rolnych są najniższe spośród trzech badanych rejonów; charakteryzuje je natomiast wysoka dynamika, która jest wyższa niż w rejonie rolniczym o 8,4%. Wynika ona przede wszystkim z osiągnięcia dużego wzrostu przychodów z produkcji rolnej, który jest niższy tylko o 10,5% niż w rejonie czysto rolniczym oraz z bardzo dużej dynamiki przychodów z pozostałych źródeł przewyższającej o 69,5% wzrost przychodów z tych źródeł osiągnięty w rejonie rolniczym. Analogicznie do rejonu uprzemysławianego, główną rolę odgrywają tu kredyty udzielone rolnikom. Obok wielkiej inwestycji melioracyjnej, przeobrażającej ten obszar, kierowane te środki pieniężne znacznie aktywizują rolnictwo rejonu. Mimo nakładów poniesionych tu na wielką inwestycję melioracyjną oraz pomocy kredytowej państwa, ogółem przychody pieniężne przypadające na 1 ha użytków rolnych są w tym obszarze o połowę niższe niż w rejonie rolniczym oraz trzykrotnie niższe niż w rejonie uprzemysławianym. Porównując te wskaźniki dochodzi się do wniosku, że rolnictwo tego rejonu bez dokonanej inwestycji melioracyjnej oraz bez wydatnej pomocy kredytowej państwa miałoby znikome szanse rozwoju.

Analizując z kolei absolutne wielkości przychodów pieniężnych przypadających na 1 osobę ludności rolniczej w poszczególnych rejonach (tab. 14) można wnioskować, że pozostają one w ścisłym związku z poziomem rozwoju całej gospodarki na danym obszarze. W rejonie uprzemysławianym są one najwyższe, rejon rolniczy zajmuje pod tym względem drugie miejsce, a na trzecim znajduje się obszar Kanału Wieprz—Krzna. Przeciętnie na 1 osobę w rejonie uprzemysławianym przychody były wyższe w r. 1960 o 2,5 tys. zł i o 1,9 tys. zł w r. 1965 niż w rejonie rolniczym, natomiast w obszarze Kanału Wieprz—Krzna ich różnica in minus wynosiła 0,9 tys. zł w r. 1960 i 1,2 tys. zł w r. 1965 w porównaniu do rejonu rolniczego. Zwraca uwagę fakt, że w rejonie uprzemysławianym z pracy zarobkowej poza rolnictwem przypadało na 1 osobę więcej gotówki o 1,4 tys. zł w r. 1960 i 2,3 tys. zł w r. 1965 niż uzyskiwano z tego samego źródła w obszarze rolniczym. W wyrażeniu względnym różnice te stanowią 700,0% i 1 150,0% w stosunku do wielkości przychodów z analogicznego źródła w rejonie rolniczym. Uwidacznia się tu jeszcze wyraźniej wpływ procesu uprzemysławiania na stan zamożności ludności rolniczej. W odniesieniu do obszaru Kanału Wieprz—Krzna można sądzić, że z chwilą ujawnienia się w pełni skutków wielkiej inwestycji melioracyjnej, wyrównają się dysproporcje (jeśli chodzi o przychody pieniężne ludności rolniczej) między rejonem Kanału Wieprz—Krzna

Tab. 14. Wysokość przychodów pieniężnych brutto oraz źródła ich uzyskiwania w przeliczeniu na 1 osobę ludności rolniczej (w tys. zł)
Montant des revenus pécuniaires bruts et sources de leur acquisition, calculés par 1 personne de la population agricole (en mille zlotys)

Wyszczególnienie	Lata objęte badaniami	Rejony badań			Różnica +— dla rejonu I		Różnica +— dla rejonu II	
		I Uprzemysławiany	II Rolniczy	III Kanału Wieprz Krzna—	tys. zł	%	tys. zł	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Przychody brutto ogółem	1960	7,8	5,3	4,4	+2,5	+ 47,2	—0,9	—17,0
	1965	10,3	8,4	7,2	+1,9	+ 22,6	—1,2	—14,9
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	132,0	158,5	163,6	—	— 26,5	—	+ 5,1
w tym:	1960	4,8	4,0	3,2	+0,8	+ 20,0	—0,8	—20,0
1. Z produkcji rolnej	1965	5,6	6,6	5,0	—1,0	— 15,1	—1,6	—24,2
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	116,7	165,0	156,2	—	— 48,3	—	— 8,8
2. Z pracy zarobkowej poza rolnictwem	1960	1,6	0,2	0,2	+1,4	+ 700,0	—	—
	1965	2,5	0,2	0,2	+2,3	+1 150,0	—	—
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	156,2	—	—	—	+ 156,2	—	—
3. Z pozostałych źródeł	1960	1,4	1,1	1,0	+0,3	+ 27,3	—0,1	— 9,9
	1965	2,2	1,6	2,0	+0,6	+ 37,5	+0,4	+25,0
Różnica w poziomie przychodów	1960 = 100	157,1	145,4	200,0	—	+ 11,7	—	+54,6

Źródło: Obliczenia autora.

a obszarem czysto rolniczym. Istniejąca dotychczas różnica w wielkości przychodów pieniężnych na 1 osobę między obszarem Kanału Wieprz—Krzna a rejonem rolniczym jest niewielka (14,9% w r. 1965) i może być łatwo zlikwidowana przy dalszym wzroście przychodów z produkcji rolnej lub zwiększonej pomocy kredytowej państwa dla rejonu Kanału Wieprz—Krzna. Dynamiczny rozwój tego rejonu wskazuje na to, że nadrobi on w szybkim czasie skutki swego gospodarczego zaniedbania.

Przeprowadzona analiza poziomu i struktury przychodów pieniężnych ludności rolniczej wykazała, że we wszystkich rejonach rolnicy najwięcej gotówki czerpią jednak z produkcji rolnej (tab. 6). Wszystkie pozostałe źródła, a szczególnie kredyty i zarobkowanie pozarolnicze (w rejonie I) odgrywają bardzo ważną rolę w kształtowaniu globalnej sumy przychodów pieniężnych gospodarstw chłopskich, mają one jednak charakter uzupełniający i tylko w części zasilający gospodarstwo w środki pieniężne. Podstawowym źródłem dostarczania gotówki w gospodarstwach indywidualnych była w badanym okresie czasu produkcja rolna. Przychody z tego źródła w r. 1965 wykazują znaczną dynamikę w stosunku do roku wyjściowego (1960). Warto zatem zastanowić się, czy ten wzrost przychodów jest wynikiem wzrostu produkcji rolnej w poszczególnych rejonach, czy też jest on tylko rezultatem podwyżki cen na niektóre produkty rolne. Z przedstawionych materiałów w tab. 5 wynika, że na przestrzeni lat 1960—1965 dochody rolników ze sprzedaży produktów rolnych wzrosły: w rejonie I o 18,1%; w rejonie II o 64,0% i w rejonie III o 23,6%. Ceny zaś produktów rolnych sprzedawanych przez ludność chłopską wzrosły w tym samym czasie do następującej wysokości: [12]

a) obliczone przy uwzględnieniu średnich ważonych cen faktycznej realizacji (wszystkie kierunki zbytu i faktyczne ceny uwzględniane w poszczególnych rodzajach zbytu) — o 16,1%;

b) obliczone przy przyjęciu średnich ważonych cen skupu ponadobowiązkowego i sprzedaży wolnorynkowej — o 15,2%.

Porównanie ze sobą wskaźników dynamiki przychodów pieniężnych rolników ze sprzedaży produktów rolnych ze wskaźnikami ilustrującymi wzrost cen na produkty rolne przekonuje, że wyższe dochody osiągnięte przez gospodarstwa chłopskie z produkcji rolnej, nie są jedynie rezultatem zwyżki cen, ale są wynikiem jednoczesnego wzrostu produkcji towarowej rolnictwa. Najwyższy wzrost tej produkcji obserwuje się w rejonie II (rolniczym), najniższy zaś w rejonie I (uprzemysławianym).

---

[12] K. Jacek, K. Łastowiecki: *Relacje cen artykułów sprzedawanych i zakupowanych przez ludność chołpską*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1967, nr 2, s. 41.

Obszar Kanału Wieprz—Krzna zajmuje pod tym względem miejsce pośrednie.

3. ZAKOŃCZENIE

Reasumując uważamy za właściwe wskazać na niektóre zjawiska charakteryzujące sytuację dochodową indywidualnych gospodarstw rolnych w badanych obszarach. Należy przede wszystkim podkreślić fakt ścisłego współdziałania państwa z wysiłkami rolników w zakresie kształtowania poziomu i struktury przychodów pieniężnych gospodarstw. Współczesne gospodarstwo rolne bez pomocy z zewnątrz nie byłoby w stanie rozwinąć produkcji, jak również nie miałoby możliwości inwestowania w takim stopniu jaki jest niezbędny do uzyskania zadowalających wyników produkcji rolnej. Jak wykazały nasze badania, we wszystkich rejonach wolumen przychodów pieniężnych gospodarstw indywidualnych jest zależny od oddziaływania państwa na rolnictwo. W rejonie uprzemysławianym to oddziaływanie ma bardzo wielostronny charakter. Nie mówiąc już o rozwoju rynku produktów rolnych jako elemencie wtórnym do uprzemysławiania i liczebnego wzrostu ludności nierolniczej, wskazać należy na zjawisko zarobkowania poza rolnictwem. Rolnicy z rejonu uprzemysławianego, dzięki zdobyciu pracy zarobkowej poza rolnictwem uzyskali dodatkowe źródło przychodów pieniężnych. Ich niższe przychody z produkcji rolniczej są kompensowane zarobkami poza rolnictwem. We wzroście przychodów pieniężnych gospodarstw indywidualnych w okresie 1960—1965 r. udział przychodów z zarobkowania pozarolniczego stanowił tu 35,4%.

W rejonie uprzemysławianym jest to najważniejsze źródło stałych przychodów pieniężnych obok tych, które rolnicy osiągają z produkcji rolnej oraz z kredytów państwowych.

Mieszkańcy rejonów rolniczych nie mają szans stałego zarobkowania poza rolnictwem. Jedyną ich drogą do zwiększenia przychodów pieniężnych jest wzrost produkcji rolnej. Tego zaś nie da się osiągnąć inaczej jak tylko poprzez udoskonalenie metod uprawy i hodowli. Rejony rolnicze posiadają duże możliwości w tym zakresie. Klasycznie rolniczy rejon krasnostawski (dzięki dobrym glebom) ma szanse zwiększenia upraw roślin przemysłowych oraz uzyskania w produkcji roślinnej wyższej wydajności z hektara, zaś obszar Kanału Wieprz—Krzna (dzięki wielkiej inwestycji melioracyjnej) ma duże możliwości wykorzystania użytków zielonych i zwiększenia produkcji zwierzęcej. Rolnictwo jednak tych rejonów wymaga dalszego doinwestowania w przemysłowe środki do produkcji rolnej, bez których nie może być mowy o intensyfikacji tej produkcji.

Warunkiem rozwoju inwestycji w gospodarstwach rolnych jest wzrost ich przychodów pieniężnych. Państwo oddziałuje tu bezpośrednio na rol-

ników poprzez kredyty. W rejonach rolniczych jest to jedyne i najważniejsze źródło przychodów pieniężnych obok produkcji rolnej. Należy stwierdzić, że kredyty są bardzo elastycznym instrumentem regulowania siły nabywczej ludności rolniczej. Wywołują one i kreują popyt na przemysłowe środki do produkcji rolnej, zarówno inwestycyjne jak i obrotowe. Wykorzystanie ich w procesie inwestycyjnym tworzy podstawę dla wzrostu dochodów i przychodów pieniężnych w przyszłości. Implikuje to stworzenie takich warunków w zakresie pieniężnych przychodów gospodarstw, które pozwolą na realizację zadłużenia kredytowego bez zahamowania dalszego rozwoju inwestycji i konsumpcji na wsi. Z tego względu duży popyt na kredyty, występujący we wszystkich rejonach, uważać należy za zjawisko pozytywne we współczesnym rolnictwie polskim.

РЕЗЮМЕ

За последние годы в Люблинском воеводстве было осуществлено несколько новых инвестиций: в промышленности — азотовые предприятия в Пулавах, а в сельском хозяйстве — канал Вепш—Кшна. Эти инвестиции можно смело отнести к преобразующим инвестициям, т. к. они вызывают глубокие изменения в экономике своих районов. Эти изменения прежде всего относятся к уровню и структуре денежных доходов сельскохозяйственного населения, исследуемым на основе повятовых отчетных балансов доходов и расходов населения в 1960—1965 гг. В своей работе автор пытается установить следующее: возрастают ли денежные доходы индивидуальных сельских хозяйств под влиянием промышленных и мелиорационных инвестиций и каковы их структура и происхождение. Исследованиями были охвачены три района: 1) индустриализируемый в настоящее время район (повят Пулавы), 2) исключительно сельскохозяйственный район, лишенный влияния преобразующих сельское хозяйство инвестиций (повят Красныстав), 3) район канала Вепш—Кшна, находящийся под воздействием большой мелиорационной инвестиции (повяты Парчев и Влодава).

Основными исследуемыми районами были индустриализируемый район и территория канала Вепш—Кшна. Сельскохозяйственный район служил тестом для двух остальных районов.

Денежные доходы индивидуальных сельских хозяйств в зависимости от их происхождения автор делит на 6 групп: 1) происходящие от сельскохозяйственной продукции, 2) полученные от затруднения вне сельского хозяйства, 3) полученные от затруднения в индивидуальных сельских хозяйствах, 4) происходящие от полученных вещественных и личных компенсаций, 5) происходящие от государ-

ственных кредитов, 6) происходящие от других источников, например от извоза.

Исследуя структуру денежных доходов сельского населения, автор установил, что в индустриализируемом районе основными источниками этих доходов являются: сельскохозяйственная продукция, затруднение вне сельского хозяйства, государственные кредиты. В остальных двух районах существуют только два основных источника денежных доходов: сельскохозяйственная продукция и государственные кредиты. Влияние преобразующих инвестиций на сельское хозяйство индустриализируемого района выражается прежде всего в возможности дополнительного заработка, поэтому денежные доходы сельских жителей в этом районе значительно выше, чем в остальных районах. Благодаря дополнительным заработкам изменилась структура денежных доходов населения этих районов и возросла экономическая сила сельского хозяйства. В результате исследований установлено, что как в расчете на одно хозяйство, так и на 1 га сельскохозяйственных угодий и на 1 сельского жителя денежный доход в этом районе выше. Индустриализация не только положительно влияет на сельское хозяйство, но она непосредственно влияет на доходы сельского населения, занятого вне его.

Последствием мелиорационной инвестиции на территории канала Вепш—Кшна является рост денежных доходов от сельскохозяйственной продукции. Исследования показали, что на уровень и структуру денежных доходов индивидуальных сельских хозяйств в этих районах все большее влияние оказывают государственные кредиты. Автор считает, что потребности индивидуальных государств в государственном кредите увеличиваются по мере возрастания их денежных доходов и экономической силы. Об этом свидетельствуют следующие предпосылки: более высокие суммы кредитов на 1 хозяйство в индустриализируемом районе и на территории канала Вепш—Кшна, а также постепенное перемещение кредитов от меньших хозяйств, к более крупным хозяйствам, т. е. экономически более сильным. Все эти факты свидетельствуют о преобразующем влиянии инвестиций, благодаря которым происходит инвестирование как в хозяйстве, так и непосредственно в сельскохозяйственную продукцию.

RÉSUMÉ

Dans la voïvodie de Lublin on a réalisé dernièrement beaucoup de nouveaux investissements, dont les plus importants sont: dans le domaine de l'industrie — Établissements de l'industrie de l'azote à Puławy, dans celui de l'agriculture — canal Wieprz—Krzna. Ces deux investissements

peuvent, sans aucum doute, être comptés à ceux de transformation, car ils causent des changements très importants dans la vie économique des régions où ils ont été réalisés. Ces changements concernent également le niveau et la structure des revenus pécuniaires de la population rurale, ce qui est examiné par l'auteur de cet article se fondant sur les comptes rendus et les bilans de 1960 à 1965 concernant les revenus et les depenses de la population par districts. On essaie de répondre avant tout à la question si les revenus pécuniaires des fermes agricoles particulières ont augmenté sous l'influence de l'investissement industriel et d'amélioration et quelle est leur structure du point de vue des sources de leur origine. Relativement à cette question le problème a été examiné dans 3 régions, à savoir: 1) dans la région en train d'industrialisation (district de Puławy), 2) dans la région agricole typique, dépourvue d'influence des investissements de transformation sur l'agriculture (district de Krasnystaw) et 3) dans la région du canal Wieprz—Krzna se trouvant sous l'influence d'un grand investissement d'amélioration (districts de Parczew et Włodawa).

Les terrains principaux de recherches se sont la région industrialisée et le territoire du canal Wieprz—Krzna. La région agricole ne sert qu'à tester les résultats de recherches sur les autres terrains.

Les revenus pécuniaires des fermes agricoles individuelles sont ici divisés en 6 groupes, dépendamment des sources de leur origine, à savoir: 1) provenant de la production agricole, 2) provenant du travail hors de l'agriculture, 3) provenant du travail dans les fermes agricoles individuelles, 4) provenant des dédommagements réels et personnels, 5) provenant des crédits alloués par l'État, 6) puisés à d'autres sources comme p.ex. transport en voiture, etc.

Examinant la structure des revenus pécuniaires des agriculturs, on constate que, dans la région en train d'industrialisation, ces revenus ont pour source surtout la production agricole, le travail hors de l'agriculture et le crédit d'État. Dans deux autres régions il y a en principe 2 sources fondamentales de revenus pécuniaires, à savoir: production agricole et crédits d'État. L'influence de l'investissement transformant sur l'agriculture de la région en train d'industrialisation s'exprime avant tout en ce que la population agricole y jouit des possibilités supplémentaires de gagner sa vie et, par conséquent, les revenus pécuniaires der fermes agricoles dans cette région sont beaucoup plus grands que dans d'autres régions. Grâce à ce mode de gagner la vie, la structure des revenus pécuniaires de la population de cette région a changé et la force économique des fermes agricoles a augmenté. Les recherches ont démontré que, d'entre les trois régions examinées, dans cette région il y avait des revenus pécuniaires les plus importants, aussi

bien calculés pour 1 ferme que pour 1 ha de terres labourables et pour 1 personne de la population agricole. Certes ce n'est pas la seule influence positive exercées sur l'agriculture par l'industrialisation. C'est pourtant une influence directement ressentie par la population agricole gagnant sa vie hors de l'agriculture. Le résultat de l'investissement d'amélioration sur le territoire du canal Wieprz—Krzna est l'augmentation des revenus pécuniaires provenant de la production agricole. Les recherches ont démontré que le niveau et la structure des revenus pécuniaires des fermes agricoles individuelles dans les régions examinées sont influencés de plus en plus par les crédits de la part de l'État. Il semble que la demande de crédit de la part des fermes individuelles augmente au fur et à mesure de l'accroissement de leurs revenus pécuniaires et de l'augmentation de leur force économique. Pour cette constation parlent de telles prémisses que les montants plus élevés des crédits alloués pour une ferme dans la région en train d'industrialisation et sur le territoire du canal Wieprz—Krzna, de même que le déplacement progressif des sommes des crédits des fermes appartenant aux groupes de terrain inférieurs, vers les fermes dans les groupes de terrain supérieurs, c.-à-d. économiquement plus fortes. Dans ces faits il faut voir aussi l'influence des investissements de transfomation qui causent la nécessité d'investissement aussi dans les biens durables des fermes que directement dans la production agricole.

Papier druk. sat. III kl. 80 g Format 70 × 100 Druku str. 33
Annales UMCS Lublin 1969 Lub. Zakł. Graf. Lublin, Unicka 4 Zam. 2813. 7.VIII.69
700 + 50 egz. Z-3 Manuskrypt otrzymano 7.VIII.69 Data ukończenia 15.III.70